

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA SHARQ ALLOMALARI ASARLARI ORQALI EKOLOGIK TARBIYA BERISH

Azimova Gulmira Xayrullayevna

Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga ota-bobolarimizning ekologik tarbiyaga oid qoldirgan boy ma'naviy meroslari hamda ekologiyaning tabiat va inson hayotida tutgan 'rni haqida mulohaza qilingan.

Kalit so'zlar. Ekologiya, ekologik tarbiya, ekologik ta'lim, ekologik ong, ekologik faoliyat, ekologik mas'uliyat, ekologik e'tiqod, ekologik ma'rifat, ekologik madaniyat, atrof-muhitni muhofazasi, xalq pedagogikasi, xalq og'zaki ijodi, moddiy boyliklar, milliy qadriyatlar, an'analar, sharqona urf-odatlar.

Аннотация. В этой статье дошкольникам рассказывается о богатом духовном наследии наших предков, связанном с экологическим воспитанием, а также о том, как экология повлияла на природу и жизнь человека.

Ключевые слова. Экология, экологическое воспитание, экологическое образование, экологическое сознание, экологическая деятельность, экологическая ответственность, экологические убеждения, экологическое просвещение, экологическая культура, охрана окружающей среды, народная педагогика, устное народное творчество, материальные ценности, национальные ценности, традиции, восточные обычаи.

Abstract. This article discusses the rich spiritual heritage of our ancestors regarding environmental education for preschool children, as well as the role of ecology in nature and human life. This article discusses the rich spiritual heritage of our ancestors regarding environmental education for preschool children, as well as the role of ecology in nature and human life.

Keywords. Ecology, environmental education, environmental education, environmental consciousness, environmental activity, Environmental

Responsibility, Environmental belief, environmental education, environmental culture, Environmental Protection, folk pedagogy, oral folk creativity, material values, national values, traditions, Oriental traditions.

Markaziy Osiyo xalqlari jumladan, o'zbeklar ham jahondagi eng qadimiy xalqlardan hisoblanadi va ular jahon ilm-faniga, ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotiga katta hissa qo'shganligining guvohi bo'lamiz. Ota-bobolarimizning bu boradagi qoldirgan boy ma'naviy merosi milliy merosimizni chuqur, har taraflama o'rganishimizga va u haqida xolisona fikr bildirishga hamda O'zbekiston mustaqilligiga erishuvida buyuk ma'naviy ozuqa bo'ldi yoki ota-bobolarimiz qoldirgan milliy qadriyatlarimizni tiklash va ularni targ'ib qilishga keng imkoniyatlar yaratildi.

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng, ekologik tarbiyada xalq pedagogikasidan foydalanishga katta e'tibor berib kelinmoqda. Atrof-muhitni muhofaza etish, moddiy boyliklardan oqilona foydalanishga oid tarbiyani milliy qadriyatlar va an'analar, sharqona urf-odatlar orqali berish ehtiyoji paydo bo'ldi.

O'rta asrlarda yashab ijod etgan Sharq allomalaridan Muhammad Muso al Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Byeruniy, Abu Ali Ibn Sino va boshqalar tabiat fanlarining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Ular hali ekologiya fani dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi muvozanat, o'simliklar va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqida qimmatli fikrlar aytganlar.

Tabiatshunoslikka oid «Kitob al-mabodi al-insonia», «Kalam fia'zo al hayvon» kabi asarlarida odam va hayvonlarning ayrim a'zolarini tuzilishi, xususiyatlari va vazifalari haqida, ularning o'xshashligi va farqlari keltirilishi bilan birga, asosiy anatomik fiziologik tushunchalar berilgan. Ularning ruhiy holatlaridagi hususiyatlari haqida ham to'xtalib o'tilgan. Kasalliklarning oldini olish, sog'lomlashtirish va boshqa chora-tadbirlarni qo'llash lozim ekanligi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Ajdodlarimiz o'z farzandlariga oila davrasida pandu nasihatlar qilganlar va turli suhbatlarda quyidagilarni alohida uqtirganlar: "Suvni iflos qilma, barcha

jonivorlar uni ichib bahra oladi”; “Rizq-ro‘zingni isrof qilma, gunohkor bo‘lasan”; “Pishib yetilmagan uzumni uzma, agar uzsang katta gunoh ish bo‘ladi, chunki unda ahli mo‘minning nasibasi bor”.

Xalq og‘zaki ijodi namunalarida muammolarni hal etish yo‘llarining bevosita va bilvosita usullarda qo‘llanadi, shunga ko‘ra bu usullarning tarbiyaviy va ta’limiy imkoniyatini oshirib, tug‘ilgan muammolarning bolalarga yanada tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi hamda ta’sirchanligini kuchaytiradi. M: “Urug‘ sepmay ekin bo‘lmas, Yog‘och ekkan soyada yotmas” naqlida soyaning fayzli dam olish joyi, lekin shu soyaning bo‘lishi uchun ter to‘kib mehnat qilish, daraxt ekish zarurligi tushuntiriladi.

Lug‘aviy jihatdan **ekologiya** (yunon. “oikos” – yashash, uy, makon, “logos” – ta’limot) – organizmlarning yashash joyi, makoni ma’nosini anglatadi.

Ekologiya fani tirik organizmlarning ma’lum bir muhitda yashash qonuniyatlarini, ya’ni organizmlarning o‘zaro va ularni o‘rab turgan atrof-muhit bilan bog‘liq bo‘lgan hayot tarzini o‘rganadi. Mazmunan “ekologiya” tushunchasi tirik mavjudotlar, shu jumladan, odamning yashash sharoiti va tashqi muhit bilan o‘zaro munosabatini anglatadi.

Keyingi davrda pedagogika nazariyasi va amaliyotiga “ekologik ta’lim”, “ekologik tarbiya”, “ekologik ong”, “ekologik faoliyat”, “ekologik mas’uliyat”, “ekologik e’tiqod”, “ekologik ma’rifat”, “ekologik madaniyat” va boshqa bir qator atamalar va ular bilan bog‘liq tushunchalar kirib keldi.

Ekologik ta’lim ekologik ma’rifatning asosiy jhati bo‘lib, o‘qitish va o‘qish jarayonlarida mavjud ijtimoiy ekologik tajribaning avloddan-avlodga o‘tkazilishidir. Ekologik ta’lim orqali shaxsda ekologik bilim, ko‘nikma va malakalar hosil bo‘ladi.

Ekologik tarbiya – shaxsda maqsadga muvofiq axloqiy-ekologik fazilatlarni tarkib toptirishga qaratilgan pedagogik faoliyat va jarayon.

Ekologik ong – shaxsning amaliy ekologik faoliyati va hatti-harakatini tartibga solib turadigan ruhiyatning oliy shakli.

Ekologik faoliyat – esa ekologik bilimlarga tayanilgan holda tabiat va atrof-muhit muhofazasini ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan xatti-harakatlar majmui demakdir.

Ekologik dunyoqarashning ajralmas bir qismi bo'lmish **“ekologik mas'uliyat”** deganda insonning atrof-muhitga mas'uliyatli munosabati tushuniladi. Bunday munosabat insoniyatning, xususan, ayrim odamlarning bilib-bilmay, uzoqni o'ylamay tabiatga ko'rsatgan salbiy ta'siri oqibatlarini anglash va bunday ta'sirni bartaraf etish istagi natijasidagina shakllanadi.

Ekologik madaniyat – shaxs yoki jamiyatning mavjud tabiatning tabiiy, atrof-muhitning esa sanitariya holatini muhofaza qilish yo'lida mavjud axloqiy-ekologik me'yor, talablarga muvofiq faoliyat ko'rsatishi. Bu atama shaxs va jamiyatning atrof-muhitga munosabat darajasini belgilash uchun qo'llaniladi.

Mustaqillik yillarida respublikada “Uzluksiz ekologik ta'lim konsepsiyasi” yaratildi. Mazkur konsepsiyaga ko'ra, MTT tarbiyalanuvchilariga ekologik ta'lim-tarbiyaning eng oddiy, sodda asoslari o'rgatiladi. Samarali tashkil etilgan ekologik ta'lim-tarbiya natijasida tarbiyalanuvchilar atrof-muhitga ijobiy munosabatda bo'lish, tabiatni asrash, o'simliklar va hayvonlar haqida g'amxo'rlik qilish, atrof-muhitni ifloslantirmaslik, turar-joy va bog'chaning ozoda bo'lishi uchun mas'uliyatli bo'lishni bosqichma-bosqich o'zlashtirib boradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologiyadan boshlang'ich ta'lim-tarbiya berishning maqsadi ularni tabiatni sevadigan, asrab-avaylaydigan, odobli, erkin fikrlovchi, milliy g'urur egasi, barkamol sog'lom avlod etib tarbiyalashdan iborat.

Ekologik tarbiya ijtimoiy tarbiyaning yana bir muhim tarkibiy qismi bo'lib, uni tashkil etish jarayonida quyidagi **vazifalar** hal etilishi zarur:

1. Bolalarga mashg'ulot va mashg'ulotdan tashqari jarayonda ekologik tushunchalarni tarkib toptirish.
2. Ularning tabiat va atrof-muhit ekologiyasi to'g'risidagi tasavvurini boyitish.
3. Bolalarda tabiat va atrof-muhit muhofazasini ta'minlash ijtimoiy

zaruriyat ekanligi to'g'risidagi mas'uliyatni shakllantirish.

4. Bolalarda tabiatda o'zini tutish malakasini, atrof-muhitni muhofaza qilish tuyg'usini tarbiyalash hamda ularning tabiat va atrof-muhit muhofazasini ta'minlash jarayonida faol ishtirok etishlariga erishish.

Ma'lumki, bola shaxsi o'zaro va bioijtimoiy munosabatlar tizimida tarkib topadi. Ushbu munosabatlarni asoslovchi asosiy manba – bolaning hissiy bilish jarayoni va o'yin faoliyatidir. Demak, bola shaxsiga xos bo'lgan barcha psixologik holat va jarayonlar ijtimoiy hayot hamda atrof-muhit ta'sirida vujudga keladi. Bola o'z faoliyati jarayonida o'zini o'rab turgan tabiiy va antropogen narsalar va hodisalar mohiyatini bilib oladi.

Bolaning atrof-muhitni hissiy bilish jarayoni o'z mohiyati va xususiyati jihatidan bir-biridan shartli farq qiluvchi uch bosqichdan iborat bo'ladi.

Hissiy bilish bolaning sezgilariga bevosita ta'sir etgan tashqi atrof-muhit (tabiat) va uning alohida xossalarining ko'rinishlar, qiyofalar, tasvirlar, manzaralar shaklida miyasida aks etishidir.

Bola o'zini o'rab turgan atrof-muhit va tabiatning muayyan xossalarini: havoning issiq-sovuqligi (teri), suyuqliklarning ta'mi (til), hid (burun), ob'ektlar shakli va rangi (ko'z), tovushlar (quloq) va b.ni sezadi. Ushbu xossalar bolaning beshta sezgi organlariga ta'sir etadi, natijada miyada ular to'g'risidagi tushunchalar paydo bo'lib, tasavvur hosil bo'ladi.

Falsafiy-psixologik nuqtai nazardan bola bilimining manbai sezgidir. Chunki, bola atrof-muhit haqidagi dastlabki bilimlarni o'z sezgilaridan oladi. Bolaning atrof-muhit haqidagi boshqa birmuncha murakkab bilimlari mana shu dastlabki boshlang'ich bilimlari asosida vujudga keladi. Demak, bolani tabiiy va antropogen muhit bilan bog'lovchi eng birinchi yo'l ham atrof-muhitdagi ob'ektlar va hodisalarni **sezish**dir.

Atrof-muhitdagi ob'ektlar va hodisalarni **idrok etish** sezishga nisbatan birmuncha murakkab jarayon. Idrokning sezishdan farqi shundaki, unda atrof-muhitdagi ob'ektlar yoki hodisa-larning ayrim xossalari emas, balki ob'ektlar yoki

hodisalar butun holda aks etadi. Boshqacha ifodalasak, ob'ektlar yoki hodisalarning yaxlit manzarasi, tasviri vujudga keladi. M: yomg'ir, qor manzaralari va h.k.

Atrof-muhitdagi ob'ektlar va hodisalarni hissiy bilishning yana bir shakli **tasavvur**dir. Tashqi muhit ta'siri natijasida bosh miya qobig'ining muayyan qismida paydo bo'lgan qo'zg'alish, ya'ni sezish va idrok ma'lum muddatgacha o'z izini qoldiradi. Demak, tasavvur atrof-muhitdagi ob'ektlar va hodisalarning xuddi shu onda idrok qilinmaydigan, biroq miyada qolgan, ko'z oldiga keltirilgan manzara, qiyofa-tasvirlarning tiklanishi yoki manzarali xotiradir.

Tasavvur bilimlarni saqlash va mustahkamlashga xizmat qiladi, ayni paytda ob'ektlar va hodisalarning xususiyatlarini bilib olishda, ya'ni umumlashtirishda ham muhim o'rin tutadi. Tasavvurdagi umumlashtirish xususiyati aqliy bilishning, boshlang'ich ekologik tushunchalarning tashkil topishiga katta yordam beradi.

Xususiyl tasavvurlar atrof-muhitdagi aniq ob'ektlar tasviri, manzarasidir. Bu tasavvurlar aniq ob'ektlarni, M: aynan daraxtni, yo'lni, ko'prikn, soyni, ariqni, ko'chani, mahallani aks ettiradi. Xususiyl tasavvurlar ayni paytda ko'cha yoki mahalla hududining tabiati va kishilar hayotini ham aks ettiradi. Natijada bola ongida muayyan hududlarning hajmdor yoki hajmsiz, rangli yoki rangsiz, aniq yoki noaniq shakldagi manzaralari hosil bo'ladi va bu jarayon vaqt va tajribaga bog'liq holda tiniqlashib boradi.

Xulosa qilganda, maktabgacha yoshdagi bolalarni atrof-muhit bilan tanishtirish jarayonida ota-bobolarimizning ekologik tarbiyaga oid qoldirgan boy ma'naviy merosi asosida ish ko'riladi va shu asosda ekologiyaning tabiat va inson hayotida tutgan o'rni haqida aniq bog'lanishli misollar keltirilib, tegishli munosabat va madaniyat tarkib toptiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirova.F.R, A'zamova.M.N. va boshqalar Maktabgacha pedagogika Toshkent "Tafakkur" 2019, 301-309b.

2. Badalova.M. Ekologik madaniyatning rivojlanishi ijtimoiy taraqqiyot omili sifatida tutgan o'rni. science and innovation international scientific journal volume 1 issue 6 uif-2022: 8.2/ 236-b.
3. Saidova.O'.G. Ekologik madaniyat tarixi va uning rivojlanish tarixi. Fal.fan.nom.dis..-2008, 5b
4. Sultonov.P.S. "Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish" Toshkent "Musiq" 2007